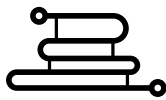

Biblioteka
INCUS

TIM press

Biblioteka INCUS

Rob Riemen
PLEMSTVO DUHA
zaboravljeni ideal
3. izdanje

Naslov izvornika:
Adel van de geest
een vergeten ideaal

©2008, 2016, 2021 by **Rob Riemen**

© za hrvatsko izdanje: **TIM press, Zagreb**
tim.press@tim-press.hr
www.tim-press.hr

1. izdanje 2010.
2. izdanje 2016.

Sva prava pridržana.

ISBN 978-953-8075-94-0

Rob Riemen

Plemstvo duha
zaboravljeni ideal

3. izdanje

S nizozemskoga prevela
Snježana Cimić

Predgovor preveo
Damir Biličić

Zagreb, 2021.

U životu čovjek mora umrijeti
barem jedanput, ako želi upoznati
svijet. Pa kad je zakon takav,
bolje je umrijeti dok si mlad, dok
imaš još puno vremena pred sobom
da se izvučeš, da uskrseš...

GIORGIO BASSANI, *Stari obiteljski vrt*

Ova knjiga posvećena je
uzdanicama moga življenja

Kirsten, Lisette, Margriet

Sadržaj

PREDGOVOR HRVATSKOM IZDANJU	9
PRELUDIJ	
Večera u River Café	13
Thomas Mann i njegovo vrijeme promišljanja	39
Svevremeni razgovori o suvremenim pitanjima.....	63
Budi hrabra	105
Pogovor.....	129
Literatura	131
O autoru	133

Thomas Mann i njegovo vrijeme promišljanja

Upoznaj sebe, ne pokušavaj dokučiti Boga;
Čovjek sâm pravi je studij ljudskoga roda.

ALEXANDER POPE, *Esej o čovjeku*

I.

Kada je 1. rujna 1939. u dvanaest sati na radiju objavljeno da je u Europi ponovno izbio rat, supruga i kći Thomasa Manna našle su se u nedoumici smiju li ga omesti tom vijeku. Naime, on je još uvijek bio zauzet pisanjem, još uvijek nisu bili protekli "sveti sati" koje obvezno posvećuje stvaranju. Ništa mu nije bilo gore nego da ga se u tom vremenu ometa, stoga su ga obje odlučile ostaviti na miru.

"Zaustavi vrijeme! Korisno ga upotrijebi! Usredotoči se na svaki dan, na svaki sat! Ne obratiš li pozornost na njih, prolete tako lako i brzo." Ova opomena iz njegova dnevnika, upućena njemu samom, samo je jedan od brojnih primjera koji pokazuju da je Mann sa svojim dragim učiteljem Goetheom dijelio mišljenje da je *vrijeme* ono najdragocjenije što imamo. Stoga mu je dnevni ritam bio izuzetno važan. U sedam sati ustajanje, kava i doručak. U devet sati povlačenje u tišinu vlastite knjižnice, gdje za pisaćim stolom od mahagonija, koji je putovao s njim u sva mjesta u kojima je živio, radi na svom dnevnom *pensumu*. U jedan sat ručak, novine i šetnja. Potom korespondencija i studiranje. U pet sati čaj i

druženje s prijateljima. Nakon večere glazba ili opet čitanje, a prije odlaska na spavanje piše bilješke u dnevnik, polažući sam sebi račune o tome što je tijekom dana učinio sa svojim vremenom.

U kratkom eseju pod naslovom *Lob der Vergänglichkeit* (*Pohvala prolaznosti*) koji je objavio tri godine prije smrti, Mann otkriva motive svog poštovanja prema vremenu. Taj dar, napisao je, mora nam biti svet, jer nam pruža mogućnost za razvijanje naših najvećih talenata. Tim talentima moramo nastojati, umjetnici posebice, nadjačati prolaznost neprolaznošću. Vrijeme je prostor za nemirnu težnju samoostvarenju, za izrastanje u čovjeka kakvim bismo trebali biti.

Ovo je priznanje više od odjeka Augustinovog poziva u *Ispovijestima* neka svatko svakoga dana razmisli o tri stvari: tko smo, što znamo i što želimo. To je istodobno i izraz njegove vjere u Goetheov odgovor na pitanje zašto Faust, unatoč svoj svojoj krivnji, ipak može biti spašen:

*Na otkup naš je tek on zvan
Tko trsiti se zna.*

Ovaj čovjek, koji se cijeloga života bojao ostaviti neiskorištenim i jedan jedini dan, koji je svakoga jutra – čak i kada je izbio svjetski rat, i kada mu je sin počinio samoubojstvo – posve usredotočeno nastavljao pisati, na svoj je rad gledao kao na moralnu obvezu, njegujući pritom duboku nadu da će sav taj trud pružiti opravdanje za njegovo postojanje.

Mann je 6. lipnja 1950. slavio sedamdeset peti rođendan i tom svečanom prigodom trebao je održati predavanja u različitim gradovima Sjedinjenih Američkih Država i Europe. U veljači te godine odložio je rukopis romana o pokori i čudu milosti, *Der Erwählte* (*Sveti grješnik*), na stranu, da bi razmislio o temi predavanja. U početku je namjeravao govoriti o *pesimizmu* u Schopenhauerovom poimanju čovjeka. Kao prognanik, od 1938. nastanjen u SAD-u, toliko se razočarao u politička zbivanja od kraja rata, da mu se to činilo sasvim prikladnom temom. No Katia, njegova žena, nagovarala ga je da taj rođendan, u sredini vrlo burnoga

stoljeća, iskoristi za neko “osobno i opće” predavanje. Sljedećeg je dana zapisao u svoj dnevnik: “Predavanje bi moralo biti osobno-povijesno, autobiografsko.” Četiri dana kasnije: “Tema Schopenhauera preakademska. Dati prednost temi *Meine Zeit (Moje vrijeme)*.”

Pomisao da bi on uopće nečemu mogao naučiti ljudski rod, a kamoli da bi njegov život mogao imati određenu pedagošku vrijednost, odbacio je još u mladosti. Nije li on bio usamljeni umjetnik koji se uglavnom bavio doživljajima iz vlastita života? Stekavši počasni doktorat Sveučilišta u Bonnu 1919. godine, u svom se pismu zahvale požurio obznaniti: “Ja niti sam učen niti sam ‘učitelj’, možda prije sanjar i skeptik koji si, poglavito usmjeren na spašavanje i opravdanje vlastitog života, ne umišlja da s Goetheovim Faustom ‘nekoga nečemu uči, ljude čini boljima ili ih preobraća’.” No to je bilo tada. To je bilo prije no što je dao prednost Goetheu kao uzoru nad Wagnerom; prije no što je kročio životom kao dobitnik Nobelove nagrade, itekako svjestan svoje reprezentativne funkcije; prije no što je, primoran na progonstvo, stigavši u Ameriku 1938. bez trunke ironije izjavio: “Gdje sam ja, tamo je njemačka kultura.” I nije bez razloga da su njega, tvorca triju veličanstvenih europskih romana: *Čarobna gora*, *Josip i njegova braća*, *Doktor Faustus*, borca protiv nacionalsocijalizma od početka dvadesetih godina, njegovi prijatelji prozvali “predsjednikom duhovne republike”. Shvatio je da je došlo vrijeme da sastavi svoju duhovnu oporuku: što bi čovječanstvo moglo naučiti od onoga što je on naučio? Katia je opet bila u pravu. Njegova autobiografija sada može biti pedagoška. Na temelju svojih životnih iskustava i svoga vremena mogao bi govoriti o svijetu i o pitanjima koja muče jedino biće kome je omogućeno da obrađuje oranice vremena: čovjeka.

II.

Prema svojoj časti i savjesti stari je čovjek u svrhu svog predavanja mogao zapisati da je tijekom dugog i burnog života uvijek ostao odan humanosti, čak i u ono doba dok je

vne države. 'Novac će biti car' – tako glasi jedno proročanstvo iz jedanaestog stoljeća. Hoćete li možda zaniijekati da se ono doslovce obistinilo i da je time život definitivno pao u đavolske ruke? Za čovjeka koji govori u ime društvene klase koja je svojom slobodom upropastila svijet, ta je vaša znatiželja odviše smiona. Od vremena Grgura Velikog, utemeljitelja države Božje, Crkva je smatrala svojom zadaćom čovjeka vratiti pod vodstvo Božje. Papa nije polagao pravo na vladavinu radi sebe. Njegova diktatura kao namjesnika Božjeg bila je sredstvo i put do spasa, prijelazna forma od poganske države do kraljevstva nebeskog. Zar je vašem mančesterskom liberalizmu promaklo da postoji socijalna doktrina koja označava pobjedu čovjekovu nad ekonomizmom, a da se osnovna načela i ciljevi te doktrine potpuno podudaraju s načelima i ciljevima kršćanske države Božje? Crkveni oci proglasili su *moje* i *tvoje* pogubnim riječima, a privatno vlasništvo otimačinom i krađom. Oni su odbacili posjedovanje imovine jer po božanskom prirodnom pravu zemlja pripada svim ljudima i svi njeni plodovi namijenjeni su zajedničkom korištenju. Oni su naučavali da samo lakomost, koja je posljedica istočnog grijeha, brani pravo na posjedovanje i da je ona stvorila privatno vlasništvo. Oni su bili dostatno humani i u dovoljnoj mjeri protiv trgovanja da su svaku gospodarsku djelatnost proglasili opasnom za spas duše, to jest za ljudskost. Oni su mrzili novac i novčano poslovanje i proglasili su kapitalističko bogatstvo gorivom paklenog ognja. Oni nisu poštovali trgovca ni industrijalca, nego ratara i obrtnika. Jer oni su željeli da se proizvodnja prilagođava potrebama i gnušali su se masovne proizvodnje dobara. A sad vidimo da sva ova gospodarska načela i mjerila nakon vjekovne skrivenosti uskrsavaju u modernom komunističkom pokretu. Podudarnost je posve mašnja i ide sve do toga da međunarodno radništvo namjerava oduzeti vlast međunarodnoj trgovini i špekulantstvu, da danas svjetski proletarijat suprotstavlja humanost i kriterije države Božje građansko-kapitalističkoj iskvarenosti. Proletarijat je preuzeo Grgurovo djelo, u njemu je obnovlje-

na Grgurova pobožna revnost, i on, kao papa, neće moći spriječiti svoju ruku da prolije krv. Njegova je zadaća da uvede teror radi spasa svijeta, i da ostvari cilj Spasiteljjev: život u Bogu, bez države i klasnih razlika.”

I ovaj je razgovor tekao dalje, tamo na čarobnoj gori, na kojoj se svakodnevica nizine doimala vrlo dalekom. A mali jezuitski komunistički intelektualac, koji ne samo da je tako neumoljivo proricao razdoblje terora nego je i bio uvjeren u povijesnu nužnost diktature proletarijata, bolje je razumio znakove vremena od svog puno simpatičnijeg humanističkog oponenta. “Das goldene Zeitalter der Sicherheit” (“zlatno doba sigurnosti”) buržoaskog kapitalizma još je bilo tu. No propast staroga svijeta već je bila pred vratima i nedugo nakon početka Prvoga svjetskog rata u Rusiji je izbila boljševička revolucija. Bila je to revolucija koja, točno kako je intelektualni čuvar ljudske duše bio predvidio, nije donijela slobodu, nego teror. U osobi Vladimira Lenjina sokratovska se želja ispunila: intelektualac s apsolutnom vlašću.

III.

Još je jedan razgovor ostao urezan u sjećanje europske povijesti. Premda se taj razgovor odvijao samo šest godina kasnije, i to u Münchenu, dakle nedaleko gore na kojoj se vodila prethodna rasprava, europski se svijet u međuvremenu korjenito promijenio. Prvi svjetski rat je završio, a isto tako i Njemačko Carstvo. U Rusiji je diktatura proletarijata postala činjenicom. Kakvu budućnost Europa može očekivati?

U Schwabingu, münchenskoj četvrti umjetnika i intelektualaca, u kući poznatog grafičara i umjetničkog oprematelja knjiga Sixtusa Kridwissa, redovito se okuplja istaknuto društvo da bi održalo “diskursive Herrenabend”, razgovorne večeri muškaraca. Tako je bilo i te proljetne večeri 1919. kada su se tamo našli: vrlo učeni dr. Chaim Breisachter, polihistor; dr. Egon Unruhe, filozofski paleozoolog; profesor Georg Vogel, povjesničar književnosti; profesor Holzschurer, poznavalac umjetnosti i stručnjak za Dürera. Slobodnu

večer za ovo okupljanje ostavili su si i jedan imućan proizvođač te par članova obitelji visokoga plemstva – srdačni, ali ne posebno bistri mladići. Tu je i poznati pjesnik Daniel Zur Höhe koji im čita pjesme iz svojih *Proklamacija*, između ostalih i jednu koja završava povikom: “Vojnici! Predajem vam, na pljačkanje – cijeli svijet!” “Prekrasno, lijepo, jako lijepo”, govore dok pjesnik ponovno sjeda na svoje mjesto za stolom.

Nakon uzvišenog pjesništva vraćaju se temi razgovora: perspektive aktualne društvene zbilje. Smatraju da se može sasvim objektivno ustvrditi da su ratna zbivanja dovela do velikog gubitka osjećaja vlastite vrijednosti, a time i do izražnije ravnodušnosti spram ljudske patnje. No premda se to može pripisati tek okončanom četverogodišnjem krvavom divljanju, ne daju da ih to zavara, jer rat je samo zaokružio ono što se već puno prije počelo ocrtavati i što je počelo oblikovati temelj jednog novog životnog osjećaja. Demokratsku republiku i slobodu koju ona nudi, okupljeno društvo ni za trenutak ne uzima za ozbiljno. I ponovno nastoje objektivno ustvrditi da je sadašnje doba vrijeme masa, koje samo despotska vladavina može obuzdati.

Važnu ulogu u razgovorima ove kulturno kritične avangarde imala je knjiga objavljena sedam godina prije rata: *Promišljanja o nasilju* Georgesa Sorela. Zbog neumoljivog predviđanja rata i anarhije, zbog karakterizacije Europe kao područja strašnih oružanih katastrofa, zbog teorije da su se narodi ovoga dijela svijeta uvijek mogli složiti oko jednoga, a to je ratovanje, zbog svega se toga ova knjiga mogla nazvati knjigom epohe. Oduševljavala ih je Sorelova analiza da će mitovi usmjereni na mase odsada biti pokretačka snaga političkih pokreta: bajke, opsjene, tlapnje, koje ne moraju imati baš ništa zajedničko s istinom, razumom, znanošću, a koje ipak mogu određivati tijek životu i povijesti. Glavna postavka u knjizi je da će nasilje biti pobjednička suprotnost istini. Jasno dolazi do izražaja da je sudbina istine vrlo bliska, ili čak istovjetna onoj koja čeka pojedinca, a to je obezvredivanje. Time se otvara pakostan rascjep između

ništa zaboravio. Jedini način da se doista upozna neki tekst jest prevesti ga. Uglavnom, nakon doba slobode, čovjek bi, umoran od slobode, pozdravio diktaturu. Ipak se u nečemu slažem s tim Grkom. Na koncu ljudi doživljavaju slobodu kao teret. Radije poslušnost. Točno. Ne, Sokrat nije bio glup. *Poučak prvi*: Bez plemstva duha demokracija propada pod tere-
tom vlastite slobode. *Dokaz*: Vidi naše doba. Pravo obrazo-
vanje nestaje, vrijednosti nestaju, odličnici nestaju, umijeće
razlikovanja nestaje, tišina nestaje, *vita contemplativa* nestaje,
duh nestaje, ćudoređe nestaje, moralni imperativi nestaju.
Poučak drugi: Sve navedeno je neizbježno. *Dokaz*: Sokratova
vlastita težnja za istinom. Istina iznad svega. No vjera u ap-
solutno je laž. To je istraženo i dokazano. Logika, gospodo.
Molim vas, samo malo logike. Nema transcendencije! Nema
vječnosti! Nema besmrtnosti! Vi se niste sreli s njima, ja ih
nisam sreo, nitko ih nije sreo. Dakle, nema besmrtnih
vrijednosti. Dakle, nema ni univerzalne idealne slike o čovjeku
kojoj svatko mora stremiti. Opet možete biti vjerni zemlji i
prirodi. Sve je dopušteno. Osuđeni ste na slobodu. Ništa nije
istina, sve je dopušteno. Razumijete li me? Jeste li me ra-
zumjeli?! To je neizbježno, Sokrate, neizbježno je: dehumani-
zacija prirode i potom naturalizacija čovjeka. Nakon slobode,
teror. Znam. Umjetnost. O, Bože. Da, i umjetnost će nestati.
Božanstvena komedija, Rafaelove slike, Michelangelove fres-
ke. Neće ih više biti. Najveća umjetnička djela uzdizala su
čovjekove religijske i filozofske zablude, vjerujući u apsolutnu
istinu tih ideja. S prestankom vjere umjetnost više neće cvje-
tati, a značenje ovih djela će nestati. A glazba? Tvoja glazba?
Mrtav si već dvije godine. Dvije ili sedam. Jer posljednjih pet
godina tvoga života više nismo ni riječ razmijenili. Naše je
prijateljstvo bilo mrtvo. Ti si bio mrtav. Ja sam bio mrtav.
Duša ne postoji, ali ako sam ikada imao dušu, onda je umrla.
Zbog tebe. Jedino sam tebe volio. Nikoga drugoga. To si više
neću dozvoliti. Jednom umrijeti zbog ljubavi je dovoljno.
Naše je prijateljstvo bilo pravo prijateljstvo. Muško prijateljst-
vo, *Männerfreundschaft*. Ja sam razumio tebe, ti si razumio
mene. Koliko smo samo često bili zajedno? Koliko smo plano-

va skovali? Koliko sam toga učinio za tebe? Hvaleći *tvoju* genijalnost, postigao sam da kolege zamrže *mene*. No uvijek sam ti ostao vjeran. Vjeran kao Elisabeth Tannhäuseru, Senta Ukletom Holandezu, Elsa Lohengrinu, Brünhilde Wotanu, Kurnewal Tristanu. A ti? Zašto si me morao izneveriti? Odvukao si se natrag u kršćanstvo, ponovno prigrlivši onu prokletu rimsku crkvu. Porekao si moju istinu. To nisi smio učiniti. Ne ti. Sve sam ti drugo mogao oprostiti. Tvoje oduševljenje ovim glupim narodom, tvoju glupu mržnju prema Židovima, tvoju samoljubivost, tvoju potrebu za luksuzom i slavom. Sve, ali ne i propovijedanje laži koje sam *ja* razotkrio. Ti nisi nikada bio dovoljno snažan da budeš slobodan duh. Tebi je svijet previše važan. I izdao si me upravo zbog tvoje pohlepe za novcem, žudnje za slavom, mržnje prema Židovima i nacionalizma. Nisi mogao biti odan. Nisi mogao podnijeti kritiku, a pobožnost tvoga punca bila ti je ugodna. Volio sam te. Bio sam ti odan. Zašto sam morao postati tvoj najžešći protivnik? Zašto sam morao ubiti svoju ljubav prema tebi? Prema tebi i tvojoj božanskoj umjetnosti. Htio si biti Božji trbuhozborac. Spasitelj! A ja? Što si rekao mom liječniku? Da sam poludio od previše onaniranja. Da sam odan pederastiji. Projekcija, dragi. Projekcija. No nema veze. Prošlo je. Sve je prošlo. Hladno je ovdje. Život mi je hladan. Osjećam se mrtvim. Sve je mrtvo. Nema apsolutne istine. Nema ljubavi. I dobro je tako. Samo bi tvoja ljubav mogla učiniti moje istine neuvjerljivima. Tvoja bi ljubav bila ono vječno za mene. Zbog tvoje bih ljubavi sve ono što je za mene mrtvo, zamišljao živim. Vidite li vi to, prijatelji? Ne vidite? Boli me glava. Moram u krevet.

X.

Nietzscheovo razdoblje – “nachdem der alte Gott abgedankt ist, werde ich von nun an die Welt regieren” (sada kada je stari Bog sišao s vlasti, ja ću vladati svijetom) – razdoblje nihilizma, manifestiralo se puno ranije no što bi se on osmijelio pretpostaviti. Četrnaest godina nakon njegove smrti izbio

je Prvi svjetski rat. Europom je zavladao fašizam, komunizam i nacizam. Stigao je i Drugi svjetski rat. Orgija nasilja likovala je nad istinom, dobrotom i ljepotom. Civilizacijski je ideal prezren. Deseci milijuna ljudi pozdravljali su to nasilje, divili mu se i zauzimali se za njega. Deseci milijuna ljudskih života uništeni su. Nihilizam uvijek i neizbježno završava u nasilju i uništenju.

Ono čime nihilizam uvijek započinje, a Nietzscheova lucidna analiza tu ne ostavlja prostora nikakvome nesporazumu, jest orobljavanje ljudskog bića za svaku, pa i najmanju mogućnost nadilaženja vlastite animalne prirode. To je krađa onoga vječnoga, kao i duha koji čovjeku omogućuje plemstvo, pružajući mu sliku univerzalnih i bezvremenih vrijednosti. Tom krađom započinje *Umwertung aller Werte* – revalorizacija svih vrijednosti, kao i izvrtnje svih značenja, koje je predvidio Sokrat. Sloboda, teška i tragična sloboda, više nije prostor koji čovjek treba da bi se izvještio u stjecanju ljudskog dostojanstva, već se poglavito odnosi na *gubitak* tog dostojanstva kroz idoliziranje animalnog ideala: sve je dopušteno. Čovjek više ne poznaje značenje, smisao se zamjenjuje ciljem. “Zabavno” i “ugodno” zamjenjuju poznavanje dobra i zla. S obzirom na to da nema postojanosti, sve mora biti sada, novo i brzo. Nitko ne može ni znati bolje, dakle svi su u pravu. I svi su jednaki, što znači da ono što je teško, nije demokratsko. Umjetnost postaje zabava, a ono ili onaj tko je glasovit, taj je i važan. Graciánova misao da materijalna težina čini skupocjenim zlato, a moralna čovjeka, preokrenuta je. Moral? Svakome njegov moral! Ono materijalno je car, a od svih paradirajućih božanstava, zlato je vrhovno božanstvo. Ono što je dobro za zlato, dobro je i za tebe. Zato budi *u tijeku*, prilagodi se! Korisno je sve što povećava tvoje bogatstvo, a onaj ili ono što nije zabavno, ugodno ili korisno, neka se gubi. Svatko za sebe i nitko za nas sve.

To je nihilizam masovnoga društva koji poput raka nagriža i uništava civilizaciju, vezivno tkivo ljudske zajednice. A ono što preostaje bez tog vezivnog tkiva jest beskrajna zbirka odvojenih individua, koje više ne ujedinjuje jedinstvena